

Оригиналан научни рад
Примљен: 24. мај 2019.
Прихваћен: 21. октобар 2019.

355.48(496.5)"1915"(093.2)
94:327(497.11:496.5)"1915"(093.2)
COBISS.SR-ID 283739148

Александар Динчић, историчар
E-mail: adincic21@gmail.com

УЧЕШЋЕ ОХРИДСКОГ ОДРЕДА СРПСКЕ ВОЈСКЕ У НАПАДУ НА АЛБАНИЈУ (29. МАЈ – 9. ЈУН 1915)

АПСТРАКТ: Краљевина Србија имала је неколико разлога за покретање војне интервенције у Албанији. Међу њима су били и константни напади Арнаута на пограничну линију, односно на варошице и села на Косову и Метохији и у Македонији – територијама Нових области, које су добијене након победе у балканским ратовима. Такво фактичко стање нису признавали противници Србије, који су још од 1913. године обилато користили Арнауте за дестабилизацију територије путем упада, застрашивања, пљачкања, паљења и убијања. Напади су повећали на почетку српско-аустроугарског рата како би што мање српског људства одлазило на главно бојиште. План за одлучан контранапад завршен је почетком 1915. године, док је последњи велики арнаутски упад у фебруару пресудно утицао да српска влада, након што је склопила споразум са албанским прваком Есад-пашом Топтанијем, нареди дуго одлагану војну интервенцију на подручју Албаније. Коначно, и сам Есад-паша је до краја 1914. године у више наврата позивао српску владу да војно интервенише у његовој земљи. Рад преко расположиве документације и литературе прати војно учешће Охридског одреда српске војске, који је

сламао побуњенички отпор и учествовао у освајању Елбасана и Тиране, као и све компликације које су том приликом настале.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Албанија, Србија, Арнаути, кадровски пук, Охридски одред, Елбасан, Тирана, Хаџи-Ћамил фејза.

Политичке и војне прилике уочи интервенције у Албанији

Још за време балканских ратова (1912–1913) на стварању самосталне Албаније, која је тада била под влашћу Турске, дејствова-ли су супротни интереси Аустроугарске и Италије. Делови српске војске избили су и на обале Јадранског мора, али су се морали пову-ћи по одредбама Лондонског уговора, по којима је, а под утицајем горе заинтересованих сила, требало створити самосталну Албанију. Појављивале су се бескрајне комбинације у формирању Албаније као самосталне државе. Покренуто је чак и питање међународног протектората, које је аутоматски негирало њену самосталност. Бор-ба за протекторат вођена је у првом реду између Аустроугарске и Италије, али и Турска се појавила са својим правима наводећи да је већина народа у Албанији муслиманске вере. У исто време појављи-вали су се разни претенденти на албански престо, док избор није пао на немачког принца Вилхелма Вида, који је 3. новембра 1913. примио ову дужност. Албанска племена стају под вођством првог председника владе Исмаила Кемал-беја (Ismail Qemal Bej), који је у Валони 28. новембра 1912. прогласио самосталност Албаније. Власт је затим подељена између муслимана и хришћана и то око Валоне, док је остали део земље био под трупама савезница у рату против Турске. Ипак, тешко је било помирити већину конзервативних Ал-банаца организованих на племенским основама са потчињеношћу једном владоцу хришћанину. У таквој ситуацији усред Албаније појављује се Есад-паша Топтани (EsatPashë Toptanit), муслиман, чи-ја је појава већ наговештавала борбу против сваког страног утицаја у стварању Албаније. Након погибије дотадашњег команданта гра-да Скадра, преузима врховну команду над албанском устаничком војском и почиње да се намеће као кључна фигура у земљи. Тражио је ослонац у свом сестрићу младом Ахмед-бегу Зогуу (Ahmet Zogu), који је под оружјем држао неколико стотина својих саплеменика.

Када је избио рат између Србије и Аустроугарске, у Албанији је владала анархија. Грчка је посела северни део Епира, а Италија Ва-лону. Принц Вид напустио је земљу, а Есад-паша је постао господар

тог дела Албаније. Али, како су племена била оштро подељена, дошло је до међусобног сукоба између Есад-пашиних људи и оних који су покушавали да преко првог албанског кнеза Вида добију значајне бенефиције. Када им то није пошло за руком, кренули су против кнеза и Есад-паше, који су у таквој сложеној ситуацији затражили ослонац у Србији због чега, уз одобрење Аустроугарске, долази до бројних арнаутских упада на Косову и Метохији и у Македонији и ескалације грађанског сукоба у самој Албанији. Есад-паша је држао пријатељску неутралност према Србији, која је означена главним кривцем након мистериозног убиства Хасан Ризе-бега (Hasan Riza Pashën). Албанске бегови оптуживали су Србију да је наручила убиство заповедника трупа за време балканских ратова и великог противника Србије и Црне Горе који није пристао да за 30.000 долара преда Скадар.¹

Српска влада је помно пратила дешавања у Албанији још након проглашења њене независности. Одмах по отпочињању непријатељства између Србије и Аустроугарске, српски дипломатски представник у Драчу известио је да је настало комешање и припре-

¹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књига (даље: књ.) VII, свеска (даље: св.), 22 (1/14. мај–22. јули/4. август 1914), приредили Владимир Дедијер и Живота Антић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1980), 737, 739; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца* (даље: *Велики рат Србије...*), књ. 8 (даље: VIII), (Војно-политичке припреме) (Београд: Издање главног Генералштаба, 1926), 34–35; DuncanHeaton-Armstrong, *The six month kingdom Albania 1914*, priredili Gervase Belfield and Bejtullah Destani (London-NewYork: I.B.Tauris&The Centre for Albanian studies, 2005), 15; Петер Бартл, *Албанци од средњег века до данас* (Бања Лука: Clio, 2001), 136, 139, 141; Богумил Храбак, *Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915. године* (Врање: Народни музеј Врање, 1988), 231; Đorđe Stanković, „Nikola Pašić i Albansko pitanje 1914–1917”, *Istorija 20. veka (časopis Instituta za savremenu istoriju)*, godina XVIII, broj 1 (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2000), 11–12; Душан Батаковић, „Ахмед-бег Зогу и Србија”, *Србија 1916. године (Зборник радова са научног скупа)*, књ. 5 (Београд: Историјски институт, 1987), 165; Душан Батаковић, „Есад-паша Топтани и Србија 1915. године”, *Србија 1915. године (Зборник радова са научног скупа)*, књ. 4 (Београд: Историјски институт, 1986), 299–303; Душан Батаковић, „Сећања генерала Драгутина Милутиновића на командовање албанским трупима 1915”, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, књ. 14, (Београд: Историјски институт, 1985), 115–117; Богумил Храбак, „Стање на српско-албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и у Македонији”, *Србија 1915. године (Зборник радова са научног скупа)*, књ. 4 (Београд: Историјски институт, 1986), 63; Душан П. Стефановић, *Дневник из 1914*, приредио Александар Животић (у даљем тексту: Д. П. Стефановић, *Дневник из 1914...*) (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2017), 265, 269.

мање за акцију међу Арнаутима² избеглим са територије српске државе. Наредних дана Иса Бољетинац (Isa Boletini), Хасан Приштина (Hasan Prishtina) и још неке вође кренули су са муницијом у Љуму и на граници према Призрену. Тако је српско-албанска граница постала поприште сукоба. С друге стране, овај специјални рат ниског интензитета слабио је главно бојиште, јер се тамо нису смеле слати све расположиве српске снаге из Нових крајева (Косова и Метохије и Македоније).³ Страх од каквог препада са јужне и источне стране био је пресудан да се још почетком октобра 1913. године у Кумановски, Брегалнички и Кавадарски округ упуте војна појачања, а у Битољски округ и Велешки срез превентивно пошаљу четници под командом мајора Војина Поповића и војводе Јована Бабунског да гоне и хватају бугарске комите и арнаутске преступнике.⁴

Услед свакодневних арнаутских напада на српске војнике и цивиле, Пашићева влада покушала је да преко Есад-паше сузбије ове упаде, али и прошири свој утицај у Албанији. Тако је у Нишу, седишту српске владе, првих дана августа 1914. године допутовао секретар Есад-паше, тражећи од српског министарског кабинета да пропусти пашу на његовом путу за Албанију. Премијер Пашић је дао такву сагласност, али је и захтевао да Есад-паша усклади своје касније акције са српском владом. Албански вођа је боравио у Нишу од 15. до 17. септембра 1914. и са српским премијером се састао последњег дана. Пре тога је склопљен и договор (Нишки споразум) који је имао 15 тачака, којее су у потпуности одговарале српским интересима.⁵ Српска влада је приликом тих преговора обећала и војну помоћ у оружју и муницији. Есад-паша, ојачан након нишких преговора, уз велику помоћ српских снага, успео је да 3. октобра 1914.

² Арнаут је турски назив за Албанца и као такав ушао је у стандардни српски језик. У овом раду под Арнаутима се подразумевају непријатељски настројени Албанци према српској држави.

³ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 124. Упркос заштити границе, услед високих губитака у Церској и Дринској бици, у септембру и октобру послато је око 9.000 људи (Д. П. Стефановић, *Дневник из 1914...*, 287, 301, 309).

⁴ Милош Јагодић, „Рат између ратова: упади бугарских комита у нове крајеве Србије 1913–1915”, *Бугарска окупација југа Србије у Првом светском рату 1915–1918 (зборник радова са научног скупа са међународним учешћем)* (Лесковац: Народни музеј Лесковац – Народни музеј Врање, 2016), 38–39.

⁵ Dušan Bataković, „Ahmed Bey Zogou et la Serbie Une coopération inachevée (1914–1916)”, *Balkanica XLIII - Annual of the institute for Balkan studies* (Belgrade: Balkan studies 2012), 175.

освоји Драч и потом натера главно веће да га именује за председника привремене владе и главнокомандујућег војске.⁶

Нова етапа на српско-албанској међи настала је средином децембра 1914. године. Са великом победом српског оружја у Колубарској бици, Аустроугарска је желела да некако надокнади губитке у северо-западној Србији, те је поново снажно подстакла арнаутске емигрантске прваке на нове непријатељске акције. Ову проаустријску делатност помагала је и Турска, која је раније ушла у рат прогласивши ци-хад свих муслимана против Антанте и њених савезника.⁷

Проаустријски и протурски устанички покрет појачан је крајем јануара 1915. године, али је своју експанзију доживео у фебруару. Упад који је Хасан Приштина предузео од 13. до 17. фебруара био је највећи од почетка рата. Напад је једновременно изведен на при-зренском и охридском сектору граничне линије, са неколико хиљада устаника. Приштина је смело кренуо и на Призрен. Уз високе обостране губитке, поход се завршио неуспехом.⁸

Антисрпске акције у марту и априлу биле су нешто мањег интензитета и са мање жртава, али довољне да се најзад нешто конкретно предузме.⁹ У међувремену, за време побројаних арнаутских упада положај Есад-паше нагло се погоршало. Побуњеници су успели да му преотму Пећин и Кавају, у марту опседну Драч, који су топовима тукли. Поново је путем посредника потражио српску помоћ жалећи се притом на јак утицај који Аустроугари имају у његовој земљи, као и на велики уплив младотурских побуњеника.¹⁰

Разговори о Есад-паши вођени су 20. марта у Народној скупштини у Нишу. Седам дана касније министар војни предочава Пашићу план напада на Албанију. Српска војска западно од Призрена заузима Паштрик, док Љуму окупира и поставља своју власт. У Дебру је требало успоставити јачу посаду, а у Охриду и Струги концентрисати што већи број људи и потом заузети Елбасан.¹¹

Са наглим погоршањем Есад-пашиног положаја порасле су и српске претензије у његовој земљи. Директно су биле везане са ис-

⁶ П. Бартл, *Албанци од средњег века до данас*, 171; Д. П. Стефановић, *Дневник из 1914...*, 291, 297, 307, 324, 355.

⁷ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 130.

⁸ *Исто*, 156, 159.

⁹ *Исто*, 163, 167, 168, 169.

¹⁰ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), легат заоставштине (даље: ЛЗ) Николе Пашића, сигнатура 14.924, инвентарни број 15 (даље: 14924/15), Радивоје Бојовић – Николи Пашићу, Ниш, 10. 3. 1915. г.

¹¹ АСАНУ, ЛЗ Радивоја Бојовића, 14.447-1/2, Дневник Радивоја Бојовића (непагиниран), књ. II (даље: II) (28. 01-12. 10.1915. г), 7. 3. 1915. г; 14. 3. 1915. г.

прављањем неправде из 1912. године. Наиме, тежња Србије у ратовима 1912–1913, поред ослобођења од вишевековног ропства под Турцима, била је и излазак на море. У том смислу су политичари припремали будуће циљеве и програме, чврсто верујући да ће их подржати велике силе, првенствено Русија. Међутим, Централне силе користе јединствену прилику за један антируски дипломатски напад у јеру Првог балканског рата. Заједно са лојалним албанским племенским главешинама формирају независну државу Албанију и тиме Србији онемогућавају излазак на Јадранско море, а Црној Гори ускраћују Скадар. За Русију је такође неповољну околност представљало и непланско избијање међусобних сукоба савезника из Првог балканског рата, нарочито између Србије и Бугарске (1913). Стога је гледала да стање што пре поправи, посредујући као арбитар међу зараћеним странама.¹² Ускраћена руске помоћи српска држава била је препуштена самој себи приликом решавања питања изласка на море.

Никола Пашић желео је да 1915. године савезнике некако стави пред свршен чин када је реч о Албанији. Из једног писма које је 27. марта послао министру војном јасно се види велико српско неслагање око савезничког признавања независности Албаније. Због тога је требало да уследи српско поседање албанске територије.¹³ Тако се указала најповољнија прилика да се обезбеди излаз на Јадранско море, односно то су били главни политички и војни разлози да се у Албанију упуте српске трупе.

Положај Есад-паше је у априлу био још тежи. Тада је одлучено да се у предстојећем походу заузме и Тирана, али је због притисака савезника српска дипломатија другачије формулисала ту намеру. На захтев Есад-паше српска војска је након освајања Елбасана кренула и на Тирану.¹⁴

¹² *Войната между България и другитѣ балкански дѣржави презъ 1913 год, томъ I (причинитѣ и подготовката на войната и военитѣ действия до 21-и Юний)* (София: Министерство на войната щаб на армията-военно-историческа комисија, 1941), 24–25; Димитрије Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914* (Београд: Службени гласник, 1995), 140, 141; П. Бартл, *Албанци од средњег века до данас*, 141, 142.

¹³ АСАНУ, ЛЗ Николе Пашића, 14.924/95, Никола Пашић – Радивоју Бојовићу, Ниш, 14. 3. 1915. г.

¹⁴ *Велики рат Србије...*, VIII, 117; Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 74.

Припреме и формирање интервенционистичких одреда српске војске

План напада на Албанију постојао је још на почетку 1915. године. Противници су Есад-пашу окружили 3. јануара у Драчу, док су дипломатски представници Србије и Француске били приморани да беже на италијански ратни брод у драчкој луци. Два дана касније српска влада је циркуларном нотом скренула пажњу силама Антанте и Италији на безвлашће у Албанији и на опасност по Србију и њене интересе са те стране, тражећи да се Србији одобри да поседне стратегијске позиције у Албанији према својој граници.¹⁵

Министар војни пуковник Радивоје Бојовић, 11. јануара 1915, издаје заповест команданту трупа Нове области да припреми јединице које су се налазиле на српско-албанској граници. Српска Врховна команда послала му је извештај како је немогуће да она управља операцијама у Албанији, као и да би за тако нешто требало одредити посебног команданта. Заповедник трупа ђенерал Дамјан Поповић, поред наоружања, тражио је да му се на располагање стави и што већи број добровољаца из редова заробљених аустроугарских војника. Такође је предлагао да се из централне Србије у западну Македонију и у призренски крај пошаљу четири пешадијска пука I позива: трећи, једанаести, шеснаести и осамнаести.¹⁶ Командант Моравске дивизије I позива добија телеграфско наређење да кадровско људство 1. пешадијског пука „Књаз Милош“, које је издржало карантин због пегавца или је здраво, упуту у Младеновац и даље за Битољ.¹⁷

Изгледало је да српска интервенција готова ствар и да започиње крајем јануара или почетком фебруара. Начелник Врховне команде војвода Радомир Путник обавестио је 7. јануара Пашића да је извршена припрема заузимања стратегијских граница у Албанији које је Србија раније држала и молио да се то питање коначно реши у договору с министром војним и ђенералом Поповићем. Истог дана Пашић је одговорио да за сада пријатељске силе саветују да се не

¹⁵ Б. Храбак, *Стање на српско-албанској граници...*, 64; Д. Батаковић, *Есад-паша Топтани и Србија...*, 308.

¹⁶ *Велики рат Србије...*, VIII, 48.

¹⁷ Ради се о војницима у сталном кадру – кадровцима. Дочекали су почетак рата у војним гарнизонима, на редовном одслужењу војног рока. Резервисти, углавном учесници балканских ратова, нису били предвиђени за предстојеће војне активности у Албанији. Војни архив (даље: ВА), фонд Војска Краљевине Србије (даље: ВКС), пописник (даље: п), 3, кутија (даље: кут), 50, фасцикла (даље: ф), 6, регистарски број документа (даље: рег. бр), 1/1, лист (даље: л), 12.

заузимају стратегијске тачке у Албанији да се не би изазивале компликације, али је и лично саветовао да буде све спремно за заузимање територије кад за то наступи моменат.¹⁸ Путник је исто тако страховао од новог аустроугарског напада и упада комита из Бугарске. Тако је реализација била одложена.¹⁹

Никола Пашић је војводи Путнику објаснио да српска влада чини све да избегне мешање у албанско питање, али да није искључена могућност да Србија буде нападнута и принуђена да се брани од Арнаута, уколико албански побуњеници отерају Есад-пашу. Пашић је заступао гледиште да је боље на време савладати арнаутске устанике у Албанији превентивном акцијом, која би притом везала 15.000–20.000 војника, него се касније тући са 50.000–60.000 Арнаута, које би у сваком случају војнички организовале Турска и Аустроугарска.²⁰

Министар војни је 27. марта 1915. издао званичну наредбу команданту трупa Нове области да преузме мере како би се извело поседање северне Албаније. Српске снаге наступале би као одреди (два до три пука у сва три позива) и са позицијском, возећом и брдском артиљеријом.²¹

Крајем априла у Скопље је пристигло 501.000 метака и 1.000 ножева за пушку. Из Моравског убојног слагалишта у Нишу 6. и 8. маја допремљено је око 500.000 пушчаних метака. Нешто раније, 2. пешадијски пук I позива „Књаз Михало”, са припадајућим деловима, 1. батеријом брдског артиљеријског пука и командантом 1. дивизиона, стигао је у Велес. Два батаљона овог истог пука продужили су без искрцавања свој пут, стигавши 4. априла у Струмицу. Овде су стављени на располагање команданту Вардарског граничног одсека.²²

Бенерал Дамјан Поповић је 1. маја известио како има довољно трупа да обави задатак и да је окончао све припреме.²³ За поход у Албанију врло брзо су опремљена три одреда: Призренски (11. кадровски пук, 12. пешадијски пук III позива, Приштински батаљон), Подримски (3. кадровски пук, 18. пешадијски пук III позива, Тетовски батаљон) и Охридски (1. и 16. кадровски пук, Битољски батаљон). Укупно бројно стање мешовитих трупа за прелаз српско-ал-

¹⁸ Ђ. Stanković, *Nikola Pašić i Albansko pitanje...*, 13.

¹⁹ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 152–153.

²⁰ Б. Храбак, *Стањена српско-албанској граници...*, 64. Пашић ту помиње и младотурски елеменат, што упућује и на турски уплив.

²¹ ВА, ВКС, п. 3, кут. 50, ф. 2, рег. бр. 3/1, л. 6.

²² *Велики рат Србије...*, VIII, 94, 117, 121; М. В. Ј. (Милоје В. Јелисијевић), „Кратак историјат 2. пешадијског пука „Књаза Михаила”, *Ратник – месечни војни лист*, св. XI (Београд: Министарство војно и морнарице, 1936), 50.

²³ *Велики рат Србије...*, VIII, 167.

банске границе износило је 150 официра и око 24.000 подофицира и војника, што представља јачину једне ојачане дивизије I позива, у ствари снагу једног корпуса савремених војска.²⁴

На министарској седници од 28. маја решено је да 2. пешадијски пук I позива и 12. пешадијски пук III позива остану као гаранција у Македонији, док се Бугари одреде и изјасне, па је тако бројно стање предвиђених снага било смањено.²⁵ У исто време започела је и грчевита дипломатска борба с циљем придобијања Бугарске на страну Антанте, која је изискивала огромне уступке (концесије) од Србије у Македонији. С друге стране, и Централне силе нудиле су територије Бугарској уколико нападне Србију. Бугарска је чекала расплет ратне ситуације на Источном фронту. Због тога је Србија морала држати што више својих снага на несигурној граници, нарочито после априлског упада бугарских комита у Струмици и Валандову.²⁶

Битољски батаљон Охридског одреда имао је четири чете у јачини 630 војника и 25 коморција. Налазио се у Битољу.²⁷

Први пешадијски пук I позива „Књаз Милош” био је потпуно десеткован у биткама 1914. године, јер је у поређењу са другим пуковима Моравске дивизије I позива изгубио највише људства. Тако је за ојачање граничних линија и предвиђеног похода у Албанију одређен мањи број официра и војника из сталног кадра. Износио је мање од 800 људи. Међу њима је био високи проценат људства са подручја Македоније и Косова и Метохије, који су као попуна раније, у јеку Колубарске битке, доспели на бојиште.²⁸ По пристизању пука који је тада носио назив „кадровски”, батаљони су се сместили у Битољу. Касније је извршена извесна промена. У првобитном биваку остају штаб пука, 1. и 2. батаљон. Штаб 3. батаљона и још две чете налазили су се у Прилепу, а преостале две у Кичеву. Један вод био је смештен у Крушеву.²⁹

На вежби се налазило 3.513 регрута. Од укупног броја људства, 1.885 је било из 7. војног округа, а 1.628 из 38. војног округа. Били су то окрузи који су припадали трупам Нових области. Први су били наоружани руским брзометним пушкама, а други манлихеровим.³⁰

²⁴ ВА, ВКС, п. 3, кут. 50, ф. 2, рег. бр. 3/1, л. 10; *Велики рат Србије...*, VIII, 118.

²⁵ *Велики рат Србије...*, VIII, 94, 143.

²⁶ Đorđe Stanković, *Nikola Pašić saveznici i stvaranje Jugoslavije* (Beograd: Nolit, 1984), 147–162.

²⁷ *Велики рат Србије...*, VIII, 143.

²⁸ ВА, ВКС, п. 3, кут. 50, ф. 6, рег. бр. 1/1, л. 22.

²⁹ *Велики рат Србије...*, VIII, 23.

³⁰ *Исто*.

У наоружаном људству било је и нешто Арнаута и других муслимана, о којима је нарочито требало повести рачуна због учешћа Турске у противничком табору. Знало се да су за време Колубарске битке направили пометњу која је пук коштала високих губитака у одбрани положаја око Човке.³¹ Командант Дебарског пуковског одреда известио је да је 166 муслимана пребегло у Албанију. Бегунаца је највише било из села Жировнице, Болетина и Врбјана. Неки Арнаути чак су и отворено причали како не желе да се боре против аустроугарске војске и да ће се првом згодном приликом придружити непријатељу. Слично је било и са осталим муслиманима, који су такође морали проћи кроз војнички кадар у српској војсци (годиште 1895–1897). Битољски муфтија је са још тројицом виђенијих Турчина молио начелника Битољског округа за дозволу да пошаље једну депешу краљу Петру I. Српски краљ је том приликом замољен да интервенише како се муслимани не би позивали у војне јединице.³² Неки српски официри сматрали су да се муслимани, нарочито непријатељски настројени Албанци, које су они звали Арнаутима, због анτισрпских склоности морају искључити из предстојећих операција као војници (није било подофицира и официра). Постојала је оправдана сумња да ће првом приликом побећи код својих саплеменика и окренути своје пушке.³³

Први пешадијски пук изгубио је велики број официра у борбама на Церу, Дрини и Колубари, као и од тифуса и других заразних болести.³⁴ Евидентан је био недостатак официрског кадра, а што је констатовао у свом извештају и командант трупа Нових области. Недостајала су два команданта батаљона, девет командира чета и шест водних официра.³⁵

Кадровски пук ће у предстојећим операцијама предводити пешадијски потпуковник Живан Грбић. У борбеном саставу налазили су се 1. батаљон под командом мајора Драгутина Стаменковића и 2. батаљон којим је командовао капетан I кл. Риста Тотић. Трећи бата-

³¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 43, ф. 1, рег. бр. 1/6, л. 75.

³² Архив Србије (даље: АС), фонд Министарства иностраних дела – Политичко одељење за 1915. годину (даље: МИД, ПО, 1915), фасцикла XIX (даље: Ф XIX), сигнатура 30 (даље: 30), досије (даље: дос.), VII.

³³ ВА, ВКС, п. 3, кут. 55, ф. 1, рег. бр. 2/1, л. 8.

³⁴ За погинуле официре 1. пешадијског пука I позива оформљен је и посмртни фонд преко кога су се прикупљала новчана средства да би се помагале њихове удовице и деца. До средине августа 1915. године евидентиран је 21 погинули и умрли официр, док је командант пука прикупио и послао 1.000 динара. (Лист Ратни дневник за 1915. годину (даље: Ратни дневник (1915), број (даље: бр.), 370, 31. јули 1915, 4).

³⁵ *Велики рат Србије...*, VIII, 118.

љон придодат је 16. кадровском пуку и наступао је другим правцем. Од артиљерије, улазила су два брдска (*де банжова*) топа и још два брдска француска товарна топа³⁶

И у редовима 16. пешадијског пука I позива „Цар Никола II” одвојено је борачко људство из сталног кадра за предстојеће активности у Албанији. Након доласка из централне Србије, људство је било распоређено на граничном фронту према Албанији: од с. Жупе Селце до планине Галичице. Штаб пука се са два митраљеза налазио у Охриду. Први батаљон био је распоређен према левом одсеку (од Св. Наума до Порте), заједно са 18. и 19. четом граничних трупа српске војске. Штаб батаљона, 1, 3 и 4. чета налазили су се у Охриду, док је 2. чета била у манастиру Св. Наум. Други батаљон заузео је десни и средњи одсек, од с. Жупе Селце до Лине, заједно са 14. и 17. четом граничних трупа. Штаб батаљона, 3. и 4. чета налазили су се у Струги, 1. чета у Манастиру Св. Богородице и 2. чета у с. Лабуништу. Трећи батаљон је са својим штабом и свим четама остао у Охриду. Код 16. кадровског пука на војној вежби била су 673 регрута из 9. војног округа. Ови регрути били су наоружани *манлихеровим* пушкама, док су артиљерци вежбали на *де банжовим* топовима. У Струги је на обуци било 200 регрута из војног округа.³⁷

Командни кадар чинили су официри из оперативних јединица, учесници великих битака у 1914. године и старешине на служби у Вардарској, Битољској и Брегалничкој дивизијској војној области. Командант трупа Нових области известио је да 16. кадровском пуку недостају два команданта батаљона, девет команданата чета и шест водних официра.³⁸

У предстојећем војном ангажовању у Албанији пуком је командовао пешадијски потпуковник Никола Пејчић (оперативна јединица); првим батаљоном, мајор Милутин Ивановић (трупе Нових области); другим батаљоном, мајор Вељко Димитријевић (оперативна јединица) и трећим батаљоном, мајор Костадин Костић (трупе Нових области). Са пуком су још наступали 3. батаљон 1. кадровског пука и 16. чета граничних трупа под командом капетана прве класе Христе Живковића.³⁹

³⁶ ВА, ВКС, п. 9, Релација 1. пешадијског пука I поз. од 16. V 1915 до 27. V 1915; 1. X 1915 до 23. X 1915; 3 и 4. XI 1915 г. (даље: кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1), л. 6; п. 9, XVI кадр. пук Релације 16-V-8-XII-1915 (даље: кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1), л. 1. И поред најбоље намере, аутор у припреми овог чланка није могао да сазна име команданта 3. батаљона.

³⁷ *Велики рат Србије...*, VIII, 23.

³⁸ *Исто*, 118.

³⁹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 14.

Чете, као и читав 16. кадровски пук, чинили су трећина војника из сталног кадра, приспели из централне Србије, и две трећине обвезника II и III позива из Македоније. Две трећине људства из Нових области нису имали адекватне униформе и били су у домаћем зимском сукненом оделу.⁴⁰ Командант пука писао је како је предстојећи задатак више него ризичан. Нарочито је сумњао на војнике који су потицали са подручја Македоније и који су на брзину пролазили кроз војну обуку. Због година старости поједини људи нису ни служили војску и нису били способни да се крећу по врлетном и страховито тешком планинском терену у Албанији. Овде се у првом реду мисли на трећепозивце. Од дванаест активних чета у самом пуку (три батаљона по четири чета), шест је било без командира. У последњем часу ангажовани су скоро произведени потпоручници. Подофицирски кадар био је сувише млад и недовољан. Пук је у предстојећем нападу наступао као десна колона Охридског одреда и његово бројно стање је пред почетак акције износило 3.600 војника и старешина и 600 коња. Од старешина, било је укупно 13 официра, међу њима двојица са лакшим инвалидитетом.⁴¹

Уочи напада друга чета 1. батаљона налазила се на предстражи на Рујанском (село Рујан) положају. Трећа чета 2. батаљона била је такође на предстражи на Рајачком положају (село Рајце/Rajcë), два километра североисточно од с. Рајца. Један вод 2. чете 3. батаљона налазио се северозападно од коте 1015 (караула Ћафа-сана), а један из 2. батаљона као посада на Крстацу (Krstac) и за заштиту комуникације с. Љећум (Letjum) – с. Белица (Belica).

Главнина 16. кадровског пука (три батаљона без поменутих чета и водова), 3. батаљон 1. кадровског пука, 1. француска брдска возећа батерија, 3. позицијска батерија Моравске дивизијске области и 6. брдска (*де банжова*) батерија, налазили су се скупа у биваку код к. 1012, два километра северно од карауле Ћафа-сана.⁴² Битољски батаљон је у предстојећем нападу био у одредској резерви и није био ангажован у борбама. Нешто касније, када је примећен јачи арнаутски отпор, резерва је за сваки случај појачана са још две чете 1. кадровског пука.⁴³ Јединицама Охридског одреда командовао је

⁴⁰ АС, МИД, ПО, 1915, Ф II, 1/IB, дос. IV.

⁴¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 4.

⁴² ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 1.

⁴³ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 15.

пешадијски пуковник Петар Мишић, док је за начелника штаба одређен пешадијски мајор Војислав Минић.⁴⁴

Насупрот српским снагама налазиле су се арнаутске устаничке скупине, састављене на племенској основи. Пошто су их помагале Аустроугарска и Турска, углавном су били наоружани пушкама и топовима из тих земаља, мада је било нешто и грчких и руских преосталих пушака из балканских ратова. Велика количина оружја допремљена је преко Италије још док је ова земља била привремено у Тројном савезу са Немачком и Аустроугарском. Нешто наоружања оставила је и турска војска приликом повлачења са албанске територије. Из доступних извештаја може се видети да је свако албанско село било добро наоружано.⁴⁵

Како су главне вође напада на српској територији (Хасан Приштина, Иса Бољетини и Бајрам Џури)⁴⁶ били реконвалесценти од прележаног пегавог тифуса, арнаутске устанике у предстојећем српском походу предводио је Хаџи-Ћамил беј (Naxhi Qamili Bej) из Тиране. Занимљиво да је истог албанског фиса својевремено помагала српска влада оружјем, муницијом и новцем како би код Османлија неутралисао антисрпско опредељење и претње.⁴⁷ Био је то шеих текије мелметског дервишког реда, којој су приписиване социјално-револуционарне тенденције. Отац Ћамил, како су га звали

⁴⁴ Петар Мишић (Рајач, Неготин 1863 – Беч, 1921). Завршио је 15. класу Ниже школе Војне академије и Николајевску генералштабну академију у Русији. Учествовао је као командир пионирског вода Шумадијске дивизије у српско-бугарском рату 1885. године. Након тога је био командир вода и чете и професор у Војној академији, командант пешадијског батаљона и пука. Један од водећих учесника Мајског преврата 1903, када се налазио на положају команданта 6. пешадијског пука. Након преврата начелник одељења у Министарству војном и командант пука. Пензионисан је након британске интервенције 1906. године. Посветио се политици и био народни посланик Народне радикалне странке. Иницирао низ афера у вези с набавком топова у Француској. У Првом светском рату реактивиран као резервни пуковник и у првој години командовао комбинованим одредом, који је спречавао непријатељски продор на Гучево. У привидном примирју постављен је за команданта Охридског експедиционог одреда, који је учествовао у нападу на Албанију. Након реорганизације српске војске на Крфу постављен је за заменика команданта Моравске дивизије, затим за председника Нижег војног суда у Солуну и уочи пробоја Солунског фронта, команданта Шумадијске дивизије. После рата командант Дунавске дивизијске области у Београду. Био је председник суда који је судио водећим „црнорукцима” 1917. године. Почасни ађутант краља и уредник „Ратника”. (Д. П. Стефановић, *Дневник из 1914...*, 199; Дејвид Мекензи, *Апис* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1989), 244, 253; ВА, ВКС, п. 6, кут. 508, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 20).

⁴⁵ ВА, ВКС, п. 3, кут. 50, ф. 2, рег. бр. 3/1, л. 18.

⁴⁶ Д. П. Стефановић, *Дневник из 1914...*, 324–325.

⁴⁷ Ђ. Stanković, *Nikola Pašić i Albansko pitanje...*, 10.

његови следбеници, ишао је од места до места, проповедао праведност и социјалну једнакост, осуђујући богатство и луксуз. Све што је лично поседовао поделио је сиромашнима и сирочади и тако је стекао велику популарност код албанског живља. На то су се исто надовезали и младотурски емисари (међу њима многи турски официри албанског порекла), који су путовали почетком 1914. године по земљи како би агитовали против принца Вида. Под вођством Хаџи-ћамила избија отворена побуна сељака и већ 18. маја 1914. устаници освајају Тирану, тада још град без посебног значаја. Есад-паша је заузео страну принца Вида, затим се с њим посвађао, услед чега је прогнан из Албаније. Ипак, успехе побуњених устаника који су натерали албанског принца на абдикацију искористио је да се поново врати у земљу и тиме је постао конкурент младотурцима, али и Хаџи-ћамилу. Тако су избиле међуплеменске размирице и отворени сукоб у којем је Есад-паша нашао заштиту у Србији.⁴⁸

Пред српску акцију Арнаути су се сакупљали у Тирани, Мараки (Mirakë) и једном делу елбасанских села и одатле су одмах упућивани на Драч, решени да свом силом ударе на Есад-пашу. Ову мешовиту војску предводили су Хаџи-ћамил беј и Демир ефендија (Demiri Efendi). У Елбасану се налазио Осман Кота (Osman Kota) са 800 Арнаута, који су чували варош. Према српским извештајима, варош су бранила и два турска топа, од којих је један био покварен, а други је имао мало муниције. Варош је била преплављена мештанима из оближњих села. Такав је случај био и са Тираном. Међу антисрпским поборницима у Албанији било је појединих локалних вођа које је српско присуство дуж границе застрашило, па су уочи почетка интервенције пристајали на неку врсту сарадње. Срески начелник у Струги добио је писмо из Ђукуса (Qukës) од арнаутског првака Насир Капре у коме пише да они према Србији немају рђавих намера и да желе да буду у пријатељству са Србијом. Једино су исказали противљење због држања Албаније под војном претњом.⁴⁹

Борбе Првог кадровског пука за Поградец и Тирану

Арнаути су 29. маја, око један сат иза поноћи, напали гранични фронт изнад манастира Св. Наум. Предводио их је Хаџи-ћамилов старешина Сабри-бег (Sabrë Pashën) из Поградца (Pogradec). Са ја-

⁴⁸ П. Бартл, *Албанци од средњег века до данас*, 166–171.

⁴⁹ АС, МИД, ПО, 1915, Ф II,1/IB, дос. IV.

чим снагама напао је четири српске карауле, а са slabим још три. Граничне страже су уз помоћ једног броја војника 1. кадровског пука успеле да овај напад некако одбију. Одмах након тог поноћног напада командант Охридског одреда наредио је да се цео пук упуту у правцу напада, да се Арнаути енергично нападну и гоне у правцу Поградца. Тако је уједно и почела српска војна интервенција у Албанији.⁵⁰ Италијански посланик при српском двору држао се званичних српских извештаја кад је 29. маја 1915. јављао да су Арнаути у великом броју навалили на српску границу код Св. Наума.⁵¹ У извештају ђенерала Поповића стоји да су операције у Албанији предузете са 407 метака на пушку у Охридском и са нешто мање у осталим одредима.⁵²

Војници су добили заповест да по сваку цену заузму Поградец и избију на гробен Мокре планине (Mokrëa). Једно одељење требало је послати преко с. Пишкопеје (Pëshkupië), с. Халарупа (Halarup) према с. Нижавцу (Nizhavec) како би посело село и оближњи манастир. Друго одељење добило је задатак да избије на грчку границу и да притом одржава везу између Охридског одреда и одељења која наступају ка Нижавцу. Сва арнаутска села притом је требало разоружати.⁵³

Напад је организован из два правца. Западним правцем наступала је 1. чета 1. батаљона. Иста чета требало је да преко карауле избије према Поградцу и даље ка Мокри. Трећа чета 2. батаљона имала је да наступа лево и десно од пута Поградец–Горица (Goricë), па све до грчке границе. Четврта чета 2. батаљона требало је да наступа ка Нишевцу и ухвати везу са Грцима након што претходно заузме исто село и манастир. Остали делови, заједно са водом митраљеза и артиљеријом, чинили су главну нападну колону и наступали су источним правцем према Мокри.⁵⁴

Покрет је отпочео у три сата ноћу. Војници су напустили свој логор код с. Љубаништа, спустили се у долину реке Чераве (Ceravës), избили на караулу бр. 4 и одмах у рано свитање започели да гоне Арнауте. Отпор српским војницима пружен је на линији Старова (Starovë) – Вартова (Värtovë) – Ремен (Rëmën) – Стропцка (Stropckë) – Лешница (Leshnicë), као и на источним падинама Мокре. Арнаутски побуњеници су енергичним наступањем

⁵⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 6.

⁵¹ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 174.

⁵² АС, МИД, ПО, 1915, Ф II, 1/ІБ, дос. IV.

⁵³ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 6.

⁵⁴ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 7.

пребачени преко планине и разбијени одступили у правцу с. Каливаче (Kalivas) и с. Требиња (Trebinje). Поградец и околна места заузе-ти су 30. маја у 11 часова.⁵⁵

У самом Поградцу владала је чудна мешавина становништва. Грчки утицај био је велики. Након пада Поградца хришћанско становништво (Срби, Грци и Цинцари) остало је у месту, док поједини Грци и највећи број муслимана нису смели да дочекају улазак српске војске. Арнаутски првак Устреф-бег (Ustref Pashën) успео је да побегне, али је зато оставио своју жену и ћерку. Слично су поступиле и друге аге из Старове и Поградца. Највећи број виђенијих Арнаута избегао је из страха од Македонаца у српској војсци. С друге стране, учитељи и свештеник остали су у месту. Школа у Поградцу била је грчка, и чим је пук ушао, учитељ је одмах затражио да му се допусти да настави рад. Ово није одобрио начелник округа Охридског.⁵⁶

Након што је један део трупа заузео Поградец, а други Кукеш, италијански конзул из Битоља телеграфисао је да је поседању ових места претходила 24-часовна борба код Св. Наума, али да пре тога није било граничних конфликта пуна два и по месеца.⁵⁷

Делови пука који су дејствовали у правцу југа према Грцима избили су на Малишко језеро (Liqen i Maliqit), док су делови који су се кретали у правцу запада изашли без проблема на гребен Мокре. У свим заузетим селима становништво је разоружано а постављене су српске власти. Нешто мало заплењеног оружја послато је у манастир Св. Наум и Поградец. Највећи број пушака арнаутски живаљ успео је некако да сакрије, док су нешто и избеглице однеле. Заплењене су аустријске, италијанске и грчке пушке. Пук је након освајања Поградца заноћио на источним огранцима Мокре и са истуреним предстражама на гребенима ове исте планине. Успостављена је веза са 16. кадровским пуком северозападно од с. Уденишта (Udënishte).⁵⁸

Првог јуна стигла је заповест да пук крене према Елбасану. Требало је да садејствује 16. кадровском пуку приликом заузимања истог места. Војници су према примљеној заповести имали преноћити на коти 1624. Међутим, пошто су рано изјутра Арнаути напали делове код Ђукуса, покрет је морао бити обустављен, па је покрет почео тек сутрадан. У претходници је ишао 1. батаљон, а иза њега 2. батаљон, митраљеско одељење, вод артиљерије, бојева трупа и профилантска комора. До гребена Мокре кретало се без нарочитог

⁵⁵ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 7.

⁵⁶ АС, МИД, ПО, 1915, Ф II, 1/ІБ, дос. II.

⁵⁷ Б. Храбак, *Арбанашки упади и побуне...*, 174.

⁵⁸ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 7.

опреза, али је према Каливачи (Kalivac) и Дуњци (Dunjcë) употребљено осигурање од неколико водова. На путу од Поградца до Каливаче ушли су и они делови пука који су били на стражама на Мокри. Како је била ноћ, а пут лош, покрет је преко планинског и кршевитог терена био отежан и ризичан. Арнаути су приликом проласка коморе кроз с. Дуницу запуцали из две куће, које су касније биле спаљене. Након краћег отпора Арнаути су се масовно предавали, исказујући притом лојалност према српској војсци. Избеглице су почеле да се враћају. Поред сукоба у Дуници, један вод 1. чете 1. батаљона, који се налазио на к. 2150, водио је такође мању борбу. У Каливачи, Дуници и још неким селима постављена је српска власт.⁵⁹

Покрет према с. Лунги отпочео је 3. јуна у 6.50 часова. Војници су се кретали врло опрезно. Пред улазак могла су се чути звона са хришћанске цркве овог села, видети развијени ратни барјаци и масе света која је очекивала улазак српске војске, који је врло свечан. Изашао је један сеоски свештеник са крстом у руци и благословом честитао првом официру. Овом приликом предао се и албански првак Истра-беј (Istra Bej) из Поградца, који је притом замолио да му се дозволи повратак у родно место. Након што је постављена српска власт уследио је покрет кроз клисуру реке Шкумбе (Shkumbin). Нарочито је био ризичан прелаз преко старог турског моста на овој реци који се повијао лево и десно и могао је сваког часа услед терета да се поруши. Одмах након што је мост некако пређен, уследило је пењање низ стрме висове ка коти 1603. Овде је било предвиђено да пук преноћи. За време кретања кроз арнаутска села истицани су бели барјаци и отпора уопште није било.⁶⁰

Српска власт по селима успостављана је од 4. до 6. јуна, док су војници добили потребан одмор. Приликом проласка кроз с. Лазарину примљена је вест да је српска војска већ ушла у Елбасан. Пук је након тог сазнања требало само да продужи кретање према вароши, где је стигао у вечерњим сатима. Ту је преноћио.⁶¹

Да би ублажио ставове и негодовање савезника, али и извукао максималну корист за Србију, Пашић је 9. јуна телеграфисао команданту трупа у Албанији и напоменуо му да се са становништвом које се није противило српској окупацији поступа благо и очински. Требало је задобијати његове симпатије. Пуковнику Мишићу телеграфисао је 8. јуна у Елбасану: „Да се поред начелника српског, који

⁵⁹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 11.

⁶⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 12.

⁶¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 13.

треба да је Арнаут, али наш приврженик, постави као његов помоћник наш чиновник”.⁶²

Командант Охридског одреда је 6. јуна издао заповест да пук крене за 16. пуком према Тирани. Покрет је отпочео дан касније и то преко Елбасана на Летан (Letan), Шинђин (Shingjin) до превоја Краба-пас (Maja-Krabës). Приликом кретања источно од с. Балтеша из логора су почели да излазе делови 16. кадровског пука, које је према заповести команданта Охридског одреда требало да предводи одред. На тај начин дошло је до спајања пукова, али и до пренастрпаности ионако непроходних сеоских путева војницима, нарочито коморама. Само што је пук пришао надомак превоја запуцале су поново арнаутске пушке. У таквој ситуацији команданту чеоног батаљона наређено је да одреди једну патролу и да је пошаље према нападачима. Затим је отпочела јача пушчана ватра, услед чега се морало трчањем избити на гребен виса западно од с. Куша (Kushë) како би се Арнаути могли обухватити. У то исто време водила се велика борба између 16. кадровског пука и Арнаута на потезу Кора-Краба-пас. Арнаути су силовито наваљивали на ослабљене чете. Војници су у садејству са граничним четама покушавали некако да држе фронт у дужини од скоро 10 километара.⁶³ Пошто је на центру потеза Краба-пас (кота 640) била слаба посада, Арнаути су јако надирали, па је митраљеско одељење послато да отвори ватру и како тако стабилизује ситуацију. Један артиљеријски вод је такође упућен на положају изнад с. Коре да одатле заспе нападаче. Борба је трајала цео дан. Правовремени долазак пуковског батаљона на положаје значио је стабилизацију, а затим и противнапад.⁶⁴

Око два сата послеподне добијена је заповест команданта Охридског одреда која се тицала завршних борби за освајање Тирани. У тим борбама требало је да садејствује и један батаљон са брдским топом из Подримског одреда. Тирану је бранио Хаџи-ћамил фејса, али му је људство већ било морално поколебано услед пада Поградца и Елбасана.⁶⁵

Пошто је 6. јуна вођена јака борба, која је продужена и сутрадан, по овој заповести се ништа није могло предузети. Тек када су Арнаути почели масовно бежати са бојишта и када је почело гоњење, кренуло се ка реализацији заповести. Охридски одред кретао се према Тирани у три колоне: лева (16. пук), десна (два батаљона 1.

⁶² Ђ. Stanković, *Nikola Pašić i Albansko pitanje...*, 14.

⁶³ Више о тим борбама у наредном наслову.

⁶⁴ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 15.

⁶⁵ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 16; л. 17.

пука) и претходница, коју је чинио 1. батаљон 1. пука под командом мајора Драгутина Стаменковића, а где су улазили 17. гранична чета и још два брдска *де банжова* топа. Арнаути су били потпуно разбијени и одустали су од одбране Тиране. Тако је пук без борбе ушао у варош 9. јуна, у 16.20 часова.⁶⁶

Улазак у Тирану био је свечан. Окупила се маса света, међу којима су били и муслимани. Свештеници са барјацима и ритедама, ђаци са својим наставницима, хоџе, муфтије са највиђенијим грађанима и мноштво других људи чинили су својеврсни свечани шпалир. Охридски одред прошао је праћен громогласним узвицима: „Живео Краљ Петар! Живела српска војска! Живели њени команданти!” Потом је пред команданта изашао један хришћанин учитељ и кратким и лепим говором, баш као и његов ђак, пожелео добродошлицу српској војсци. Једна муслиманка даривала је команданту и букет цвећа, а затим је муфтија одржао краћи говор и симболично му предао варош. Поворка је са литијом ишла на чело одреда кроз варош и, прошавши главну улицу, дошла до зграде у којој се сместио штаб. Ту су хришћански ђаци отпевали неколико песама, а грчки српску химну.⁶⁷

Пук се са осталим јединицама Охридског одреда улогорио на западној страни вароши, поред пута Тирана–Драч. За посаду у Тирану одређена је једна чета. Имала је задатак да пази на пљачку и одржава ред и мир.⁶⁸ У вођеним борбама против Арнаута утрошено је 15.828 метака за пушку, 10.250 метака за митраљезе, 138 шрапнела и девет граната.⁶⁹ У истим борбама, у редовима 1. кадровског пука погинуло је седам подофицира, каплара и редова и рањено 13.⁷⁰ Губици побуњених Арнаута и цивила нису познати. Према извештајима, на положајима је нађено 40 погинулих устаника.⁷¹

Борбе Шеснаестог кадровског пука за Елбасан и Тирану

Арнаути су 29. маја испалили неколико метака са југозападне стране и на караулу Ђафа-сана. Према постојећем наређењу пуковника Мишића од 25. маја (на сваки пуцањ- узвратити нападом), тре-

⁶⁶ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 19.

⁶⁷ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 20.

⁶⁸ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 20.

⁶⁹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 8; л. 18.

⁷⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 18.

⁷¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 19.

ћем батаљону 16. кадровског пука наређено је да са два француска брдска топа пређе границу и нападне Арнауте. Приликом преласка границе, источно од с. Прењса (Prenjës), примећена је коњичка група од око 200 људи у арнаутској ношњи. Касније се утврдило да се ради о избеглицама из граничних села. Међутим, наређено је да се из превентивних разлога против ове групе употребе топови, која се након тога распршила на више страна.⁷²

Командант Охридског одреда је у 5.30 часова изјутра издао наређење да се изврши прелаз преко границе и заузме линија: Мали и Шебеник (Mali и Shebenikut) – Гур и Пишкашит (Gur и Pishkashit) – с. Скроски (Skroskë) – с. Раштан (Rashtan) – к. 1704 на планини Мокри. Такође, требало је разоружати арнаутска села Удениште и Радокал (Radokal).⁷³

Положаји Мали и Шебеник – Гур и Пишкашит – Каркавец (истурени огранци Јабланице – Jabllanice, Белице – Bellice и Мокре) били су и стратегијски јако важни, али и тешко проходни. Прихватни положаји налазили су се тек на левој обали Рајачке реке. Нешто боља конфигурација била је на положају Каркавец (Karkavec). Поменути положаји затварали су наступање Арнаута правцем: Елбасан – Ђафа-сана – Струга. Батаљони 16. кадровског пука требало је да поседну сва три одсека у ширини од око 20 километара. Са положаја Мали и Шебеник (планинска греда) могло се дејствовати према Струги и потпуно пресећи једини комуникацијски правац ка Охридском језеру. У случају освајања Мали и Шебеника прелази се у напад ка долини Шкумбе и тако се потпуно пресеца једини комуникацијски правац нападача од Ђукуса до Елбасана. Управо су ове правце користили Арнаути претходних месеци приликом упада на српску територију.⁷⁴

Друга чета 1. батаљона добила је задатак да поседне одсек Мали и Шебеник до Гура и Пишкашита, 3. батаљон, са два француска топа и два митраљеза, одсек Гур и Пишкашит-с. Скроски-с. Раштан-ћувик на два километра југозападно од с. Радокола, а 2. чета 2. батаљона коту 1704. Све чете добиле су такође задатак да разоружају арнаутски живаљ у Пискупатију (Pishkupert), Уденишту, Радоколу, Рајцу (Rajcë) и да до даљих наређења остану у заузетим селима. Покрети трупа и заузимање одређених тачака извршени су без узнемиравања од Арнаута, који су углавном избегли ка Ђукусу. Овог да-

⁷² ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 2.

⁷³ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 2.

⁷⁴ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 8.

на је приликом растурања арнаутске колоне на коњима утрошено 12 шрапнела и једно разорно зрно француске брдске батерије.⁷⁵

У периоду од 30. до 31. маја чете су разоружале Арнауте у Рајцу. Тада је добијен извештај да се 500 Арнаута прикупља у с. Ђукусу и скоро 300 у Мали и Шебенику. Ове арнаутске групе од тежег наоружања имале су два брдска топа и два митраљеза. Планирали су да напад изврше 1. или 2. јуна и због тога је наређен јачи опрез.⁷⁶

Првог јуна батаљони су посели леви одсек (Каркавец), средњи (Гур и Пишкашит) и десни (Мали и Шебеник). Арнаути су према десном одсеку прикупили око 300 људи, према средњем између 200 и 300, са два митраљеза, и према левом око 500 људи и два брзометна топа. Артиљерију су пласирали код Ђукуса. Арнаутским снагама је на сектору 16. кадровског пука лично командовао Хаџи-Њамил фејза, док је његов помоћник био Муса ефендија.⁷⁷ Уверен у своју војничку снагу, послао је једно крајње претеће писмо и тражио да се српске предстраже повуку са граничног фронта или ће у супротном наредити напад. Његово писмо прослеђено је у Охрид, док су положаји још више били појачани. Арнаути су почели да се прикупљају и појављују према целом предстражном фронту, покушавајући притом да обухвате и крила. Напад су започели са око 300 људи у 16.00 часова. Почетну борбу против ових нападача водиле су јединице 17. граничне чете и након више часова одбиле напад.⁷⁸

Арнаути су напад на десном одсеку (Мали и Шебенику) извршили са скоро 400 људи. Борба је трајала три сата без икаквог видљивог успеха за нападаче. Када им је сутрадан стигло појачање, предузели су нови напад са 600 људи, покушавајући притом да обухвате оба српска крила. Само поседање положаја извршено је под врло јаком арнаутском ватром. Две чете су са два топа заузеле први борбени ред, а још једна чета други. Борба је достигла врхунац у 14.00 часова. Пешадијска ватра је са српске стране била прецизна, али је артиљеријска изостала услед старих брдских *де банжових* топова. Арнаути су наваљивали у масама на српска крила. Покушавали су у два маха да на јуриш продру и заобиђу десно крило. Два артиљеријска пројектила која су била испаљена са Гура и Пишкашита изазвала су извесно комешање код нападача. С друге стране, код српских војника подигла су морал. Војници су веровали да им стиже појачање. Командант 1. батаљона, користећи се таквим стањем, на-

⁷⁵ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 3.

⁷⁶ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 4.

⁷⁷ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 24.

⁷⁸ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 23.

редио је јуриш свог левог крила, потом центра и коначно десног крила. На тај начин је Арнауте натерао у панично бекство, гонећи их притом до последњег њиховог прихватног положаја. Са наступним трупамa занoћиo је североисточно од села Величана (Veliçan). Тако је ноћ зауставила српско гоњење.⁷⁹

Хаџи Ђамил је 1. јуна, такође око 14.00 часова, предузео напад и на средњи одсек (Гур и Пишкашит). Напао је са близу 300 људи и два митраљеза из правца с. Скроски. Пошто Арнаути нису успевали да пробију положаје, стално су се рокирали према десном крилу и боку. Ово је принудило команданта 1. чете 1. батаљона да своје водове рокира и повуче 3. чету 3. батаљона на своје десно крило. Борба се продужила све до мрака. Командир 1. чете 1. батаљона пребацио је по мраку два вода на ћувик близу ушћа Рајачке реке и тако осигурао свој десни бок. Команданту 3. батаљона 1. пука, који је занoћиo 31. маја са три чете и два брдска француска топа северно од с Пренса, наређено је да што пре избије на десно крило Гура и Пишкашита и нападне Арнауте. Међутим, Арнаути су пратили развијање батаљона и са 600 људи, два митраљеза и једним топом, пласирали су се на југозападној коси код с. Скроски. Отворили су фронталну ватру и тако су онемогућили кретање српских војника. Због тога је командант 3. батаљона развио једну чету на фронт, док су преостале јединице добиле задатак да обухвате лево арнаутско крило. Након што су се снаге груписале и почеле потискивати Арнауте, наређен је и јуриш. Око осам часова изјутра положај је био потпуно очишћен и противник протеран према Ђукусу и Скроски. Гоњење Арнаута је продужено са мањим прекидима све до пола пет поподне.⁸⁰

Борба на левом одсеку (Каркавец) отпочела је 1. јуна поподне. Арнаутски положаји гађани су из два француска брдска топа и два митраљеза. У исто време су и Арнаути отпочели артиљеријску паљбу из своја два брдска топа, на шта им је узвратила и српска артиљерија. Једна група Арнаута је у стрељачком поретку покушала да се пребаци на десну обалу Шкумбе, али је била осујећена артиљеријском ватром. Око 9 часова командант одсека добио је извештај да се Арнаути код с. Голика у јачини до 500 људи спремају да нападу лево крило одсека. Војници су око шест сати увече овладали Ђукусом. Приликом покрета на десној обали Шкумбе пронађен је остављени топ система *школа*, модел 1914. Други топ је повремено дејствовао са леве обале услед чега је гоњење морало бити успорено.⁸¹

⁷⁹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 7; л. 9.

⁸⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 8.

⁸¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 10.

Другог јуна није било борбе, а већ трећег, стигло је наређење пуковника Мишића да десна колона крене у правцу Ђукус–Елбасан и да што ближе приђе Елбасану. Истог дана главнина колоне стигла је на преноћиште западно од хана Бабије (Babië). Једино је десна побочица у свом наступању десном обалом Шкумбе имала проблема. Наишла је испред с. Кокреа (Kokuryë) на једну мању арнаутску скупину од 20 људи, коју је после једног часа борбе протерала, убивши притом 12 Арнаута.⁸²

У Ђукусу је као посадна јединица остављена 4. чета 2. батаљона 16. кадровског пука. На Бабији су остала још два вода 3. батаљона 1. кадровског пука. Француска брдска возећа батерија није могла пратити кретање колоне због лошег пута и остављена је у заштитници. Десна колона је 4. јуна стигла у Елбасан без икаквих проблема, јер су Арнаути одустали да бране варош. Јединице су зановиле у биваку на западној ивици вароши. У вароши су пронађена два брзометна брдска топа система *школа*, модел 1914 и три митраљеза система *шварцлозе*. Разоружани су и цивили по околним селима. Ихрана је у Елбасану била отежана услед недостатка намирница које су побуњени Арнаути однели приликом напуштања вароши.⁸³

На превоју Краба, услед арнаутске концентрације, послата је 2. чета 3. батаљона. Имала је задатак да поседне коту 604 и притом истури јаче снаге на положају Кора као и на коту 1000. Већ сутрадан, 7. јуна, командант Охридског одреда издаје наређење за покрет свих јединица десне колоне на превоју Краба. Арнаути су положај држали једно краће време са око 300 људи, а потом су отишли према Тирани. Ипак, на послате српске патроле отворена је ватра из с. Скитери (Skëtërrë).⁸⁴

За разлику од Крабе, Арнаути су се са 500 људи груписали за напад западно од коте 640, близу с. Коре (Korë). Били су подељени у две групе, са по два црвена барјака. Напад је праћен песмом и лелекањем. Прва група дошла је у с. Скитери и одатле отпочела напад, обухватајући српско десно крило на положају Кора. Друга, нешто јача група наступала је од хана Краба (Krabë). Арнаути су се такође развијали за напад према безименој коти западно од коте 640. Тако је борба отпочела свом жестином на читавом фронту. Око 17.30 часова, 2. чета 1. батаљона је под борбом избила на положаје на Кори, док су преостале претходничке чете заузеле положаје од Коре према коти 640. За то исто је време 4. чета 1. батаљона подилазила без-

⁸² ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 15; л. 16.

⁸³ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 16.

⁸⁴ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 16.

именој коти. Када је пао мрак, упаљене су и ватре, пошто су арнаутски водичи искористили метеж, побегли и јавили позиције батаљона. Међутим, упаљене ватре Арнаутима су биле и добар оријентир, па је борба вођена скоро читаве ноћи.⁸⁵

Арнаути су такође дејствовали у бок српској артиљерији која је покушала да се извуче из незгодног теснаца. Тада су се многи резервисти сакрили, док је једна група одступила и са карауле. Морао је интервенисати командант 16. кадровског пука и са револвером у руци враћати војнике на напуштене положаје.⁸⁶ Непријатељ је био задржан тек када је ангажован 1. батаљон. За то исто време командант 16. кадровског пука писао је команданту 1. пука, извештавајући га да су Арнаути напали на фронт: кота 1000 – Краба пас – Кора. Тражио је да се ојача положај југозападно од коте 640. Борба, која је била започета 7. јуна, завршена је у осам сати увече. Одмах по њеном прекиду командант Охридског одреда долази код команданта 16. кадровског пука и детаљно га обавештава о ситуацији на читавом фронту. Наредио је да се безимена кота брани и да се по могућству и наступа. Командант 1. батаљона добио је заповест да са посадом на Кори по сваку цену брани исти положај.⁸⁷

Арнаути су у ноћи 7/8. јуна безуспешно покушавали да заузму Кору. У само свитање отпочело је и дејство њихове артиљерије са положаја код хана Краба. Топови су најпре тукли трупе које су подилазиле ка с. Скитери, потом и цео положај. У исто време 1, 2 и 3. чета 1. батаљона и 2. чета 3. батаљона 16. кадровског пука као и два митраљеза 1. пука прелазе у напад и заузимају с. Скитери. Ово село је за одмазду било запаљено због огорченог арнаутског отпора, подмуклих убистава српских војника и наоружаних цивила, који нису желели да предају оружје.⁸⁸

Пуковник Мишић је у пет часова поподне известио како су Арнаути посели коту 1000. Затражио је да се напад пошто-пото помогне. Чим су нападна одељења избила, дочекана су јаком пешадијском ватром са коте 1000, као и са безимене коте. Командант батаљона развија своје јединице како би подухватио непријатељски десни бок. Оваквим распоредом успео је да Арнауте протера и потом заузме коту 1000 и безимену коту. Јединице су на заузетим положајима и заноћиле. За то време око 300 Арнаута успело је да се некако одржи према коти 1043. Тако српске предстраже нису могле давати

⁸⁵ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 18.

⁸⁶ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 18; л. 19.

⁸⁷ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 19; л. 20.

⁸⁸ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 20.

уговорене знаке паљењем ватри, а Арнаути су при сваком покушају отварали врло јаку ватру.⁸⁹

Када је свануло цео 16. кадровски пук груписао се за напад. Основни задатак био је да се заузме безимена кота како би се Арнаутима могло дејствовати у бок. Командант пука издао је наређење да потпоручник Апостол Станисављевић са својим људством (4. чета 2. батаљона 1. пука и 4. чета 1. батаљона 16. пука), и једним митраљезом заузме поменути коту и потом дејствује непријатељу у бок и позадину. Две чете успеле су без борбе да заузму камениту чуку. Затим су кренуле гребеном, потом према путу Краба-пас – хан Краба, обухватајући притом бок и позадину Арнаута. Око 18.00 часова чете су се под слабом артиљеријском ватром некако спуштале са косе. Митраљез је остао на ћувику и одатле бочно тукао Арнауте, нарочито приликом њиховог повлачења. Обе чете су у наступању успешно стигле код хана Крабе. Само два сата касније дошло је до нове борбе са Арнаутима. Током борбе примећено је да Арнаутима дају сигнале белим пешкирима, а мало касније, приликом њиховог повлачења ка коти 1043, и да везу одржавају преко коњаника из с. Мисћети (Mysqete). На коти су имали до 100 људи. Тој групи је с леђа пришла 1. чета 2. батаљона, коју је водио поднаредник Лазар Милутиновић. За време тог опкољавања, с. Мисћети је приликом пролаза кроз њега такође било запаљено. Арнаути такав снажан притисак нису могли да издрже и почели су се повлачити најпре појединачно, потом групно. Приликом одступања бацали су пушке где год су стигли. Прикупили су се некако пред с. Ибију (Ibë). Међутим, више се нису желели борити и највећи број разишао се својим кућама.⁹⁰

Пуковник Мишић је након освајања коте 1043 и дефинитивног разбијања арнаутског десног крила наредио енергично гоњење. Арнаути су гоњени од пута Краба-пас до Тиране. Тако су јединице 16. кадровског пука, као лева колона Охридског одреда, након сламања арнаутског отпора на потезу Краба-пас, ушле са осталим јединицама у Тирану.⁹¹ Одмах након уласка у варош једна чета била је послата да заузме положај северно од вароши. Ту је осматрала и затварала правац од Зал и Хејрута (Zall и Herrut).⁹²

У вођеним борбама против Арнаута утрошено је 135.355 метака за пушку, 12.000 метака за митраљез, 354 артиљеријских зрна и 127 бомби. Највише су муницију трошили резервисти из Нових

⁸⁹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 21.

⁹⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 23.

⁹¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 23.

⁹² ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 20.

области, којима је ово било прво ватрено крштење од почетка рата.⁹³ За време похода у Албанију губици код 16. кадровског пука били су 13 погинулих, 47 рањених и 18 несталих.⁹⁴ У 16. чети граничних трупа било је двоје погинулих, 11 рањених и три нестала. У 17. чети граничних трупа погинуо је један војник, док су три била рањена, међу њима и капетан прве класе Христа Живковић (командир чете). У 3. батаљону 1. кадровског пука погинула су три војника и исто толико рањена.⁹⁵

Губици Арнаута нису познати. На положајима где је наступао 16. кадровски пук пронађено је 30 погинулих арнаутских устаника. За време борби спаљена су и три села која су сматрана јаким арнаутским упориштима и одакле је пуцано из кућа на српске војнике.⁹⁶

Потпуковник Пејчић имао је и извесних критика на рачун моралног држања војника у појединим окршајима, па тако у свом завршном извештају, поред осталог, каже: „Такво стање кочило је и правилан унутрашњи живот трупа и указивало уверење да се од тих трупа ништа теже ни ризичније не може захтевати, већ само свест да се дужности испуне, па шта Бог да, тим пре што су Арнаути бољи пешаци и стрелци а ратују на свом земљишту.”⁹⁷

Неспоразуми са Грцима и ситуација након интервенције

Далеко да је приликом српског продора кроз албанску територију све ишло како треба. Српски поход у Албанију, поред Црне Горе, искористила је и Грчка. Иако формално неутрална у европском рату, видела је добру прилику да запоседне одређена места на грчко-албанској граници. То поседање умало није довело до оружаног сукоба савезника из претходног рата. Нарочито су неспоразуми настали на сектору где је оперисао Охридски одред.⁹⁸ Још првог дана интервенције начелник Охридског округа известио је да је добио извештај да су Грци заузели неколико села на албанској територији у правцу Поградца.⁹⁹

⁹³ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 11; л. 24.

⁹⁴ ВА, ВКС, п. 3А, кут. 84, ф. 1, рег. бр. 2/1, л. 2; л. 3; л. 4; л. 5; л. 6.

⁹⁵ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 12; л. 13; л. 14.

⁹⁶ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, бр. 3/1, л. 20; л. 23.

⁹⁷ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 4.

⁹⁸ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

⁹⁹ АС, МИД, ПО, 1915, Ф II, 1/ІВ, дос. IV.

Командант Охридског одреда издао је заповест команданту 1. кадровског пука да саопшти грчком пуковнику у с. Велитернију (Veliternë) моменталну евакуацију својих трупа из поменутог села које је српска војска раније заузела. Грчком официру је исто тако требало погодно саопштити да ће за сваки сукоб одговорност сносити искључиво Грци.¹⁰⁰

У складу са овим наређењем, послат је налог и командирима 1, 3. и 4. чете 2. батаљона да то дословно саопште дотичном пуковнику. Командант 2. батаљона капетан Риста Тотих кренуо је са тумачем у један сат после поноћи. Пуковник Мишић је наређењем (ОН^о 301) тражио да се именују сва села у која су ушли грчки војници након уласка српске војске. Овог дана стигао је извештај командира 4. чете 2. батаљона о незаузимању с. Блаце (Blacë). Наређено му је да се ово село одмах поседне и да се о томе извести. Командиру 2. чете 2. батаљона наређено је да заузме с. Оснад (Osnad) и да пошаље један вод војника на коту 2150. Тако је практично отпочела трка српских и грчких војника за територије у Албанији, на самој граничној линији, али и продубљивање неспоразума.¹⁰¹

Из штаба Охридског одреда, 31. маја у 6 сати изјутра, стигла је наредба да командант 1. кадровског пука, са једном четом, два топа и два митраљеза крене према грчкој граници и тамо захтева од грчког пуковника да евакуише војску из свих села које је српска војска раније заузела.

Потпуковник Живан Грбић је према овом наређењу одмах кренуо и на том путу добио извештај од команданта 2. батаљона да му је пуковник обећао да ће поједина села евакуисати. Грбић, командант батаљона и тумач одлазе код грчког пуковника у с. Пирку (Pirk). Одмах по доласку саопштено је наређење команданта Охридског одреда. Грчки пуковник је замољен да хитно нареди евакуацију своје војске из свих села где су његови војници ушли. На крају је саопштено да се скида свака одговорност са српске стране у случају евентуалних сукоба.¹⁰²

Грк је за време разговора тактизирао. Молбама и позиву није хтео дуго да одговори и започео је да води дипломатске преговоре. Наводио је да не може наредити евакуацију зато што је већ известио своју владу како је заузео места и да би било незгодно друкчије извести. Тражио је такође да му се писмено доставе имена села из којих грчки војници треба да се повуку. Потпуковник Грбић на ово

¹⁰⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

¹⁰¹ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

¹⁰² ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

није пристао, схватајући да се ради о одуговлачењу и истовременом признању да је грчка војска легитимно ушла пре српске, тако да о тој врсти преговора није хтео ни да чује. Захтевао је и тражио да се ова грешка кратко, брзо и без икаквих формалности одмах поправи и да се нареди повлачење трупа.¹⁰³

Грчки пуковник је на упорну непопустљивост команданта 1. пука, али и блажи ултиматум, отишао у другу собу, где је са својим командантом батаљона сачинио једну депешу и потом је предао Грбићу. За депешу је тврдио како ју је добио од владе и да је грчкој војсци наређено да остане у заузетим селима. Српска војска требало је да остане тамо где се налази, док ће српско-грчка дипломатија решити читав новонастали неспоразум.¹⁰⁴ Међутим, грчког пуковника је одало свеже мастило на предоченој депеши. Зато је потпуковник Грбић напоменуо да на такву депешу много не полаже. Након што је Грк увидео да му овај маневар није успео, саопштио је да ће наредити евакуацију и повлачење своје војске. Захтевао је да се евакуација спроведе сутра у подне због великог поседнутог рејона и немогућности да до мрака проследи предвиђену заповест. После мучних разговора постигнут је договор да се евакуација изврши до сутра у подне.¹⁰⁵ О постигнутом споразуму одмах је извештен командант Охридског одреда, док се потпуковник Грбић заједно са својим људством вратио у Поградац.¹⁰⁶

У Поградац су одмах стигли командант Охридског одреда и начелник Охридског округа и расправљали о насталој ситуацији око српско-грчких неспоразума. Командир 3. чете 2. батаљона јављао је да су Грци повукли своју војску из Велигернија, Пертуша (Pertusheë) и Грабовице (Grabovicë). О овоме је одмах извештен пуковник Мишић, који је затим предузео даље кораке. Сходно наређењу ОН^о 318, капетан Риста Тотић је одмах према Грцима поставио страже.¹⁰⁷

Приликом ових српско-грчких неспоразума дешавало се и да грчки војници разоружају српске. Због тога су и издаване врло ригорозне мере ради елиминисања сваке врсте колевљивости. Када је реч о попустљивости код јединица Охридског одреда, предњачили су команданти и командири из 1. кадровског пука. Једноставно нису желели оружани конфликт са Грцима. Тако је командант 2. бата-

¹⁰³ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

¹⁰⁴ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

¹⁰⁵ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 9.

¹⁰⁶ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 10.

¹⁰⁷ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 10; л. 11.

љона капетан Риста Тотић дозволио да Грци пре њега уђу у с. Оснад ис. Ниче(Niçe) и да притом разоружају српске војнике. Командир 3. чете 2. батаљона потпоручник Алекса Стошић дозволио је да Грци пре њега заузму с. Какач (Какаç) и с. Чаушли (Çaushli). Против поменутих старешина покренута је и истрага.¹⁰⁸

Црногорске трупе су 11. јуна напад појединих пљачкашких скупина на црногорске трговце искористиле као повод да уђу у Албанију, освоје Скадар и северну Албанију све до Дрима и споје се са српском војском.¹⁰⁹

Комбиноване српске снаге су из три правца притиснуле арнаутске устанике, натерали их притом на борбе мањег или већег интензитета и потпуно поразиле. Док су Призренски и Подримски одред разбијали отпор, од Требиња до Сабзуна и код Ћукуса и Тиране, дотле је Охридски одред(како је подробније изложено) разбијао отпор најпре у Поградцу, затим на превоју Каркавец, Гур и Пишкашит и Мали и Шебеник, а потом испред саме Тиране(Кора-Краба-пас).¹¹⁰ Савезничка реакција на српску војну интервенцију била је изразито негативна. Руска врховна команда претила је чак и обустављањем сваке даље војне помоћи Србији.¹¹¹

Есад-паша стигао је у Тирану 18. јуна, а дан раније дошао је и драчки митрополит Јаков, који је притом одслужио и благодарење Богу за сретан долазак српске војске у ове крајеве његове дијацезе.¹¹²

Када су се војне акције у Албанији стабилизовале, Никола Пашић упутио је у Тирану министра унутрашњих дела Љубу Јовановића, који је 28. јуна склопио, у форми протокола, други тајни споразум са Есад-пашом којим су још прецизније утврђени односи између Србије и Албаније него што је то било у Нишком споразуму. Споразум је имао 17 тачака и Србија је њиме гарантовала целокупност албанске територије и заштиту од претензија других држава, с тим да се границе коригују у корист Србије, које је претходно одредила Аустроугарска да би изазвала сталне сукобе две државе. Према тим корекцијама Србији би припадале варошице Поградец, Голо Брдо, дебарска Малесија, Љума, Хас до Спача, све док међународне силе не одреде нове границе. Есад-паша се обавезао да ће територијалну

¹⁰⁸ ВА, ВКС, п. 9, кут. 1, ф. 1, рег. бр. 5/1, л. 8.

¹⁰⁹ П. Бартл, Албанци од средњег века до данас, 171.

¹¹⁰ Д. Батаковић, *Сећања генерала Драгутина Милутиновића...*, 123, 128.

¹¹¹ Никола Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату* (Београд: Институт за савремену историју – Народна књига, 1977), 71.

¹¹² АС, МИД, ПО, 1915, Ф II, 1/1Б, дос. V.

и административну поделу Албаније спровести по племенским границама тако да ће формирати округе, срезове и општине.¹¹³

Министар војни наредио је 22. јула да се формира посебан Албански одред (у њега су ушли Призренски, Подримски и Охридски одред). За команданта тих трупа постављен је пешадијски пуковник Драгутин Милутиновић, командант Шумадијске дивизије II позива у биткама вођеним 1914. године. Мада, мало је недостајало да тако не буде (доживео је саобраћајну несрећу уочи мобилизације). У време затишја на фронту и борбе с опаком епидемијом тифуса, услед одређених интрига, али и личне нетрпељивости и суревњивости војводе Радомира Путника, смењен је с места команданта дивизије. Извесно време стављен је на расположење министру војном, који га је затим поставио за команданта Ибарске дивизијске области и где је провео од априла до јула 1915. године. За начелника штаба Албанских трупа одређен је ђенералштабни пуковник Душан Поповић.¹¹⁴

Крајем јула српске трупе у Албанији су приступиле оправци и изградњи пута, који повезује Битољ преко Охрида–Елбасана–Тиране са Драчем. Овај пут је требало уредити тако да би се по њему могли кретати и аутомобили. У то исто време држање Бугарске било је врло сумњиво, па се тежило да се осигура веза Јужне Србије са Јадранским морем. Комуникација преко Солуна могла је бити прекинута или јако угрожена.¹¹⁵

Сходно споразуму српски војници учествовали су са лојалном албанском жандармеријом у прогону и хапшењу арнаутских устаничких вођа, које су потом предаване Есад-паши. Организован је војни суд, којим је председавао Целал беј Зогу (Xhelal bej Zogu). Суд је најпре осудио Хаџи-џамила фејзу на смрт. Поред дизања устанка, на терет му је стављено и стрељање Хусеина Сулове (Hysein Sulova), који се противио пљачкању кућа оних Албанаца које је сматрао својим непријатељима и хапшењу виђенијих становника Елбасана. Ти људи морали су да му плате како би били пуштени на слободу. Смртна пресуда јавно је извршена вешањем 26. јуна у Драчу. Ускоро су ухваћени и Муфтија Тирански и Муса ефендија. Обешени су у ав-

¹¹³ Ђ. Stanković, Nikola Pašić i Albansko pitanje..., 15.

¹¹⁴ Д. Батаковић, *Сећања генерала Драгутина Милутиновића...*, 119, 122; Александар Животић, „Генерал Драгутин Милутиновић (1865–1941) – војни историчар”, *Војноисторијски гласник*, број 1/2015 (Београд: Војноисторијски гласник, 2015), 47–48.

¹¹⁵ АС, МИД, ПО, 1915, Ф III, 1/ІБ, дос. I.

густу 1915. године. Тако је Есад-паша уз помоћ српских трупа угушио устанак у средњој Албанији¹¹⁶

Команда Албанских трупа се за време свог постојања налазила у Дебру. Бројно стање Охридског одреда 26. јула 1915. било је: 11 виших официра, 41 нижи официр, два административна чиновника, девет обвезника чиновничког реда, два свештеника, 8.525 војника – укупно 8.590 људи. Одред је имао и шест *де банжових* пољских топова, 12 брдских топова, седам митраљеза и 7.285 пушака.¹¹⁷

Јединице Албанског одреда углавном су биле лоциране на албанској територији, мада их је било и у Македонији због сумњивог држања Бугарске.

Први кадровски пук налазио се у Елбасану и у околним селима. У овом албанском месту били су смештени штаб пука и митраљеско одељење. Три чете 1. батаљона, штаб 2. батаљона и још три чете налазили су се у Тирани. Заједно са јединицама Есад-паше обезбеђивали су ред и мир. Трећа чета 1. батаљона лоцирана је код с. Шкоке (Shkokë) (шест километара југоисточно од Тиране), осигуравајући правце који воде према Тирани. Један вод налазио се код с. Врака (Vrakë) (пет километара североисточно од Тиране), један вод код с. Ћафа-Прискеса (Çafa Priskës), одакле су патроле одржавале везу са Подримским одредом. Један вод налазио се седам километара југозападно од Тиране, док је 2. чета 2. батаљона осигуравала фронт од пута с. Брагожда (Bragozhdë) – Прениште (Prenishtë) (јужно од Охридског језера) па све до с. Величане. Штаб 3. батаљона (три чете и један митраљез) налазио се у Елбасану, док је 3. чета са 430 обвезника Битољске дивизијске области осигуравала комуникацију од Ћафа Сане до превоја Краба-пас. Командир чете налазио се у Бабији, а један четни вод код Крабе.

Шеснаести кадровски пук, са својим штабом, три батаљона и митраљеским одељењем, вратио се у Охрид. Артиљеријске јединице распоређене су у Македонији и Албанији: 6. брдска *де банжова* батерија – у Тирани, док су се 1. француска брдска и 3. позицијска батерија налазиле у Битољу.¹¹⁸

Битољски батаљон још раније је враћен у Битољ и прикључен Вардарској дивизији. Његово људство служило је за попуну поједи-

¹¹⁶ ВА, ВКС, п. 3, кут. 40, ф. 1, рег. бр. 1/1, л. 8; Д. Батаковић, *Сећања генерала Драгутина Милутиновића...*, 128.

¹¹⁷ Д. Батаковић, *Сећања генерала Драгутина Милутиновића...*, 126.

¹¹⁸ АСАНУ, ЛЗ Радивоја Бојовића, 14.447- II/13, Командант трупа Нових области – Министру војном, Скопље, 1. септембар 1915. г.

них чета 1. и 16. кадровског пука. Према расположивој документацији, није било више од двадесет војника кадровца¹¹⁹

Јединице Охридског одреда остале су на својим позицијама све до бугарског напада 13. октобра, када су кадровски пукови привремено ушли у састав Брегалничке дивизије. Тако је 16. кадровски пук добио задатак да брани Скопље, а 1. кадровски пук правац код Бујановца.¹²⁰ Како су се овде налазиле и јединице Моравске дивизије I позива, које су према заповести војводе Петра Бојовића ангажоване за бочни удар непријатељским снагама у Качаничком теснацу и отварање коридора за пролаз главнине војске, долазило је до постепеног утопљавања.¹²¹

Тиме су кадровски пукови практично излазили из надлежност Брегалничке дивизије попуњавајући бројно стање Моравске дивизије, које је било видно смањено непрекидним борбама. Слично је било и са јединицама Призренског и Подримског одреда. Тако је постепено дошло и до расформирања Албанског одреда (трупа).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа:

Легат заоставштине Николе Пашића, Архив Српске академије наука и уметности

Легат заоставштине Радивоја Бојовића, Архив Српске академије наука и уметности

Фонд Војске Краљевине Србије, Војни архив

Фонд Министарства иностраних дела, Архив Србије

Објављени извори:

Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига VII, свеска 2 (1/14. мај – 22. Јули/4. август 1914), приредили Владимир Дедијер и Живота Антић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1980.

Штампа:

Ратни дневник за 1915. годину

¹¹⁹ ВА, ВКС, п. 3, кут. 42, ф. 1, рег. бр. 1/1, л. 16.

¹²⁰ ВА, ВКС, п. 9, кут. 91, ф. 1, рег. бр. 3/1, л. 35; Петар Бојовић, *Одбрана Косова Поља 1915. године и заштита одступања српске војске преко Албаније и Црне Горе* (Београд: Хитос, 1990), 23.

¹²¹ Живко Павловић, *Рат Србије са Аустроугарском, Немачком и Бугарском 1915. године* (Београд: Научно дело, 1968), 740.

Литература:

Бартл, Петар. *Албанци од Средњег века до данас*. Бања Лука: Clio, 2002.

Батаковић, Душан. „Ахмед-бег Зогу и Србија”, *Србија 1916. године* (Зборник радова са научног скупа), књига 5. Београд: Историјски институт (1987), 165–176.

Bataković, Dušan. „Ahmed-Bey Zogou et la Serbie. Une cooperation inachevée (1914–1916)”, *Balkanica*, XLIII (2012), 169–190.

Батаковић, Душан. „Есад-паша Топтани и Србија 1915. године”, *Србија 1915. године* (Зборник радова са научног скупа), књига 4. Београд: Историјски институт (1986), 299–327.

Батаковић, Душан. „Сећања генерала Драгутина Милутиновића на командовање албанским трупима 1915”, *Мешовита грађа (Miscellanea)*, књига 14 (1985), 113–142.

Бојовић, Петар. *Одбрана Косова Поља 1915. године и заштита одступања српске војске преко Албаније и Црне Горе*. Београд: Хитос, 1990.

Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца, књига 8 (Војно-политичке припреме). Београд: Издање главног Генералштаба, 1926.

Войната между Бугария и другитѣ балкански дѣржави презъ 1913 год, томъ I (причинитѣ и подготовката на войната и военнитѣ действия до 21-и Юний). София: Министерство на войната щаб на армията-военно-историческа комисија, 1941.

Duncan, Heaton-Armstrong. *The six month kingdom Albania 1914*, predated Gervase Belfield, Bejtullah Destani. London-New York: I.B.Tauris& The Centre for Albanian studies, 2005.

Ђорђевић, Димитрије. *Националне револуције балканских народа 1804–1914*. Београд: Службени гласник, 1995.

Животић, Александар. „Генерал Драгутин Милутиновић (1865–1941) – војник и историчар”, *Војноисторијски гласник*, број 1 (2015), 41–61.

Јагодић, Милош. „Рат између ратова: упади бугарских комита у нове крајеве Србије 1913–1915”, *Бугарска окупација југа Србије у Првом светском рату 1915–1918* (зборник радова са научног скупа са међународним учешћем). Лесковац: Народни музеј Лесковац – Народни музеј Врање (2016), 271–375.

Мекензи, Дејвид. *Апис*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1989.

М. В. Ј. (Милоје В. Јелисијевић). „Кратак историјат 2. пешадијског пука „Књаза Михаила“, *Ратник* – месечни војни лист, свеска XI (1936), 42–59.

Павловић, Живко. Рат Србије са Аустроугарском, Немачком и Бугарском 1915. године. Београд: Научно дело, 1968.

Поповић, Никола. *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*. Београд: Институт за савремену историју – Народна књига, 1977.

Stanković, Đorđe. Nikola Pašić saveznici i stvaranje Jugoslavije. Београд: Nolit, 1984.

Stanković, Đorđe. „Nikola Pašić i Albansko pitanje 1914–1917“, *Istorija 20. veka* (časopis Instituta za savremenu istoriju), godina XVIII, broj 1. Београд: Institut za savremenu istoriju (2000), 9–29.

Стефановић, П. Душан. *Дневник из 1914*, приредио Александар Животић. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2017.

Храбак, Богумил. Арбанашки упади и побуне на Косову и у Македонији од краја 1912. до краја 1915. године. Врање: Народни музеј Врање, 1988.

Храбак, Богумил. „Стање на српско-албанској граници и побуна Арбанаса на Косову и у Македонији“, *Србија 1915. године* (Зборник радова са научног скупа), књига 4. Београд: Историјски институт, 1986, 63–93.

Aleksandar Dinčić M.A.

E-mail: adincic21@gmail.com

THE PARTITIPATION OF OCHRID DETACHMENT OF THE SERBIAN ARMY DURING THE ATTACK TO ALBANIA (29 MAY – 9 JUNE 1915)

(Summary)

Serbian-Albanian relations in the period between the Austro-Hungarian announcement of the war and the temporary collapse of Serbia in late 1915 - were conditioned by Serbia's political interests, the unresolved issue of definitive demarcation, and the existence of a strong anti-Serb coalition in Albania. The increasingly frequent incursions of the Arnaut rebels into Serbian territory triggered a major military campaign with the goal of deeply - penetrating into Albanian territory, the deployment of military troops

(Albanian detachment), and dictating military and political opportunities. In the subsequent campaign, the main burden of the battle fell on the units of the Ohrid Detachment, which contained two cadres regiments and one battalion that was in reserve. The Serbian military intervention in Albania, with less misunderstanding with the Greeks, had insignificant losses (120 dead, wounded, and missing) and lasted a total of ten days. Serbia was harshly criticized by the Allied powers, especially Italy, Great Britain, and Russia. The Russian supreme command even threatened to halt any further military assistance to Serbia. This action succeeded in breaking Arnaut's uprising, strategically providing the Serbian background against the German-Austro-Hungarian-Bulgarian offensive, and for some time securing the positions of the Serbian ally of the Esad-pasha, which by August completely suppressed the uprising and eliminated its culprits. Serbia attacked deeply into the Albanian territory in this operation, and also achieved strategic superiority. Only a month later, the Serbian Army's main element retreated in front of the superior enemy through the Albanian territory and many liberated areas. With the withdrawal of the Serbian Army towards the Albanian coast, the provisional Albanian troops were gradually dispersed, when most of the personnel from the cadre regiments joined their divisions.

KEYWORDS: *Albania, Serbia, Albanians, cadre regiment, Ochrid detachment, Elbasan, Tirana, Haji - Camil Fejza*